

1. TsDAHO Ukrainy. Fond №1. – Op. 20. – Od.zb.1663. – Ark.196; – Op. 20. – Od.zb.1862. – Ark.118; – Op. 20. – Od.zb.1896. – Ark.147; – Op. 20. – Od.zb.2301. – Ark.32; – Op. 20. – Od.zb.2507. – Ark.97; – Op. 20. – Od.zb.2790. – Ark.28; – Op. 20. – Od.zb.2952. – Ark.95.
2. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti (DACHO). Fond №R-942. Statystychnе biuro vykonavchoho komitetu Chernihivskoyi hubernskoi rady robitnychykh, selianskykh i chervonoarmiiskyykh deputativ. – Op. 1. – Od.zb.4343. – Ark.27; – Op. 1. – Od.zb.4580. – Ark.37; – Op. 1. – Od.zb.4895. – Ark.62; – Op. 1. – Od.zb.5316. – Ark.36; – Op. 1. – Od.zb.5659. – Ark.77; – Op. 1. – Od.zb.5739. – Ark.51.
3. DACHO. Fond №R-944. Statystychnе biuro vykonavchykh komitetiv okruzhnykh rad robitnychykh, selianskykh i chervonoarmiiskyykh deputativ. – Op. 1. – Od.zb.97. – Ark.43; – Op. 1. – Od.zb.233. – Ark.35; – Op. 1. – Od.zb.378. – Ark.15; – Op. 1. – Od.zb.1333. – Ark.51; – Op. 1. – Od.zb.3499. – Ark.30; – Op. 1. – Od.zb.3500. – Ark.93; – Op. 1. – Od.zb.3501. – Ark.107; – Op. 1. – Od.zb.4052. – Ark.127.

Ямпольц П.В.

Материальное положение городского населения УССР в период НЭПа: анализ архивных источников.

Охарактеризован значительный массив документов и материалов, которые находятся на сохранении в фондах центральных и региональных архивов Украины и где размещены данные касательно благосостояния основных производительных слоев городского населения (рабочие и служащие) Украины в эпоху НЭПа (1921-1929гг.). Определены преимущества отдельных фондов архивохранилищ в плане возможности их использования исследователями проблемы истории повседневности городских жителей республики в межвоенный период.

Ключевые слова: городское население, новая экономическая политика, материальное положение, архивы, фонды, единицы хранения.

Yampolets P.V.

Economic Conditions of the Urban Population of the Former Ukrainian Social Soviet Republic in the NEP Period: the analysis of Archives Sources.

The great numbers of the documents and materials kept in the funds of the central and regional archives in Ukraine concerning the data about industrial sections of urban population (factory and office workers) in Ukraine in the NEP period (1921 – 1929) have been characterized. The benefits of some archives funds as for the possibility of their using by researchers the problem of the history of urban population every day life in the period between wars have been defined.

The author stresses that the matters of Fund №582 of Central State Archives of SupremeBodies of Powerand Government (Kyiv, Ukraine) are of great interest for the researchers who study the problem of the urban population wellbeing in the Soviet Ukraine. They contain great amount of information concerning different aspects of workers economic conditions according to the different industry branches and production (provinces, districts of the Ukraine Social Soviet Republic), as well as to the certain cities (which were grouped according to their numbers into small, medium-size and big).

Key words: urban population, New Economic Policy, economic conditions, archives, funds, unit of keeping.

УДК 94(477):347.176.2"1921/1928"

В.В. ЯРЕМЕНКО

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПАСПОРТНО-ВІЗОВОГО РЕЖИМУ В УСРР 1920-Х РР.

Аналізуються постанови українського радянського уряду стосовно паспортно-візового контролю, висвітлено його застосування у 1921 - 1923 та 1924 - 1929 рр., показано роль і місце дипломатичних представництв УСРР, іноземних держав у здійсненні паспортного та візового контролю, а також участь органів НКВС УСРР в оформленні дозволів на перебування в Україні.

Ключові слова: віза, паспорт, УСРР, Україна, повноважне представництво, громадянство, національний паспорт, держава, влада, іноземці.

Історики, досліджуючи міжнародні відносини у 1920-х рр., не звертають належної уваги політичним, соціально-гуманітарним, організаційно-функціональним аспектам впровадження радянської системи паспортно-візового режиму. Радянська історіо-графія зосереджувалася переважно на глобальних і переломних етапах дипломатичного розвитку, застосовуючи консервативну теоретично-методологічну формулу двосторонніх стосунків між державами [1]. Сучасна українська та зарубіжна історіо-графія міжнародних відносин успадкувала концептуальну парадигму висвітлення «радянсько-німецьких», «українсько-польських» взаємин, тобто зберегли певну теоретичну сталість [2]. Роль і місце паспортно-візового контролю, формування його нормативно-правової бази майже не згадуються, навіть у працях, які стосуються торгово-економічних та культурно-гуманітарних зв'язків [3].

Виняток становить монографія О.В. Даниленка, який показав особливості формування паспортного режиму для перетину радянського кордону іноземцями, відповідні форми контролю за їх перебуванням в УСРР [4]. Він першим виокремив проблему паспортно-візового контролю, який забезпечував перетин кордону іноземцями та громадянами УСРР.

Основною метою нашого дослідження є з'ясування ролі і місця виконавчих органів влади УСРР у паспортизації іноземців, у візуванні їхніх паспортів на право проживання, трудової, професійної і службової діяльності, здійснення туристичних поїздок, а з іншого боку показати організаційно-правове регулювання міграційних процесів. На початку 1920-х рр. існували інституційні відмінності між УСРР та РСФРР, а після конституційного оформлення союзної держави, з'явилися суперечливі колізії між республіканськими та об'єднаними наркоматами, які стосувалися гуманітарних, торгових відносин, митно-тарифної справи і паспортно-візового режиму. Виходячи з цього, ми розглядаємо досліджувану тему під кутом зору міжнародного статусу УСРР, тобто суб'єкта і об'єкта міжнародних відносин, тому виокремлюємо два хронологічних періоди: 1921-1923 і 1924-1929 рр. Такий методологічний підхід є логічним, позаяк Україна у дипломатичному середовищі початку 1920-х рр. сприймалася самостійною державою, принаймні були відповідні рефлексії окремих політиків та країн. Незалежність УСРР у міжнародних стосунках декларувалася в окремих міждержавних договорах. Іноземні громадяни, які їхали до «совітів», зверталися за візою до повноважного представництва УСРР за кордоном, а не РСФРР.

Для досягнення науково-пізнавальної мети виділено кілька проблемно-тематичних блоків, а відтак і конкретних завдань, без структурно-системного аналізу яких неможливо розкрити означену тему. Отже науковим завданням є нормативно-правова база становлення радянської системи паспортно-візового режиму в УСРР 1920-х рр., персональна участь радянських дипломатів у його реалізації за кордоном та на території республіки, статус і функції повпредств та консульських відділів, порядок візування дипломатичних, службових і внутрішніх паспортів українських громадян та національних паспортів іноземців, які перетинали кордон, дозвіл на їх проживання у «соціалістичному таборі», облік, реєстрація «чужинців» за паспортами, дозволи (вид) на проживання. Ключовим є формування і функціонування системи паспортно-візового режиму та контролю за проживанням іноземних громадян в УСРР, а не історія дипломатичних представництв, закордонних місій та міждержавних стосунків. Фактично маємо справу із повсякденням іноземних громадян, які опинилися в УСРР, стали об'єктом дії радянського законодавства про іноземців.

Політичними документами, які заклали нормативну і правову основу для міжнародного і загалом цивілізованого гуманітарного обміну, трудової і професійної діяльності іноземців в Україні, виявилися двосторонні договори УСРР із сусідніми країнами. Наприклад, договір з Естонською Демократичною Республікою від 21 вересня 1921 р. передбачав розвиток торгівлі, транзиту пасажирів і вантажів, забезпечення прав громадян обох країн, встановлення дипломатичних і консульських зносин [5]. Тимчасовий договір між УСРР та Чехословаччиною, ухвалений президією ВУЦВК 19 липня 1922 р., започаткував діяльність дипломатичних представництв у Харкові та Празі [6]. Ризький мирний договір 18 березня 1921 р. врегулював відносини між УСРР, РСФРР та Польщею [7], хоча Україна втратила значну частину території. 27 травня 1922 р. друга сесія ВУЦВК 6-го скликання ратифікувала договір між Литвою та Україною [8], відтак мала добросусідські стосунки з усіма прибалтійськими країнами, маючи у них власне представництво. Отже, проаналізувавши зміст міждержавних угод УСРР 1921-1922 рр., зазначу їх конструктивний вплив на формування паспортного і візового режиму двосторонніх міграційних і транзитних зв'язків.

Наступним кроком, який практично реалізовував дипломатичні угоди, було заснування повноважних представництв та консульств УСРР за кордоном, без візи яких іноземні громадяни не мали права на відрядження до радянської країни. 8 вересня 1921 р. голова української місії у справах репатріації у Празі М.Б. Левицький пропонував наркомату закордонних справ та голові уряду УСРР Х.Г. Раковському організаційно та інституційно оформити «визнання представництва УСРР єдиним представником української

держави» [9]. Репатріаційна комісія була тимчасовим органом, без будь-яких політичних повноважень, яка не займалася паспортно-візовими питаннями. Повноважне представництво РСФРР уособлювало тоді саме російську радянську державність, захищало інтереси її громадян, а УСРР не була суб'єктом федерації, тому звернення українського дипломата було цілком логічним і своєчасним. Український уряд розпочав створення повпредств за кордоном, тобто у країнах, з якими мав дипломатичні стосунки, а також здійснював переговори стосовно відкриття торгових представництв державних, кооперативних організацій за кордоном.

29 липня 1921 р. Раднарком УСРР видав нормативно-правовий документ – Положення «Про консульські представництва іноземних держав при робітничо-селянському уряді УСРР», тобто започаткував процес паспортно-візового обміну між суб'єктами міжнародних стосунків, а з іншого боку визнав статус генеральних консульств, їхні права і повноваження [10]. 2 жовтня 1922 р. ВУЦВК законодавчо оформив юридичні повноваження консульських представництв УСРР за кордоном [11]. Вони займалися безпосередньо паспортно-візовими справами громадян захист їхніх громадянських прав. Консульства вважалися повноважними, якщо мали вірчі грамоти від національних урядів країн на «виконання зовнішньополітичних і дипломатичних функцій» [12], а дипломати пройшли необхідну паспортно-візову процедуру Народного Комісаріату Закордонних Справ УСРР. Іноземні громадяни та піддані УНР, Російської імперії, які перебували за кордоном, зверталися із посвідченнями особи до українських радянських дипломатів у європейських країнах: О.Я. Шумського у Польщі, Є.П. Терлецького у Латвії, Литві та Естонії (перебував у Ризі), Ю.М. Коцюбинського в Австрії, В.Х. Ауссема у Німеччині, М.Б. Левицького у Чехословаччині [13]. Вони очолювали дипломатичні місії України, різні представництва, вирішували питання про повернення колишніх підданих УНР та інших держав в Україну, займалися візуванням національних паспортів іноземців. У червні 1923 р. на дипломатичну роботу до Англії «заслали» Х.Г. Раковського [14], але він сприяв просуванню України на зовнішні ринки Західної Європи, відповідав на запити не лише західних політиків, а також іноземних громадян (інженерів, педагогів, робітників), які вирушали в Україну. Особиста участь дипломатів у реалізації паспортно-візового контролю за кордоном недостатньо висвітлена, але вона відбувалася за встановленою процедурою, хоча у пришвидшеному вигляді, коли траплялися звернення іноземців. Дипломати контролювали реєстрації «колишніх» підданих в УСРР, серед яких були ідеологічні опоненти, зневірені політики, «зміновіхівська» українська інтелігенція, однак ця проблема заслуговує окремого дослідження. Основний тягар роботи з візуванням паспортів та порядку перетину кордону лягав на консульські відділи повпредств.

Повсякденними справами іноземних громадян в УСРР переймалися, крім відповідних радянських органів влади, дипломатичні представництва і консульства західних і східних країн, акредитованих в УСРР. Їхні офіси знаходилися у Харкові. Повноважними представниками та повіреними у справах були: І.І. Карахан (Вірменська РСР), Ф. Пулаский (Польська Республіка), В. Мошинський (Литва), З. Гай (Німеччина), В. Бенеш (Чехословаччина), Абул-Алі-Таір-Огли (Генконсульство Персії), Ф. Харвар (Консульський відділ посольства Польщі), Ф. Вагер (повпред Австрії в УСРР та РСФРР), Є. Ульман (керівник Латвійської місії у справах біженців) [15]. Кожен мав паспорти з візами на право перебування в УСРР, а також відповідні вірчі грамоти. До них звертався НКЗС УСРР з проханням про візування службових, дипломатичних паспортів громадян УСРР, які відряджалися за кордон, а також із різних питань соціально-гуманітарного характеру. 5 серпня 1922 р. заступник наркома закордонних справ УСРР В.І. Яковлев звертав увагу на необхідність дотримання усталеного порядку паспортно-візового оформлення, відтак і «візування паспортів наших громадян іноземними місіями» [16]. Отже, виконуючи відповідні нормативно-правові акти, оформленням паспортів та їх візуванням переймалися повноважні представництва УСРР за кордоном та іноземні дипломатичні місії в УСРР.

Паспортами і візами в УСРР займалися кілька державних органів влади - НКЗС, НКВС і ДПУ УСРР. Кожен з них виконував власну номенклатурно-інституційну функцію. 20 липня 1922 р. відбулося організаційно-структурне оформлення НКЗС УСРР, його

функціональних підрозділів і представництв, які здійснювали нагляд за роботою дипломатичних місій, за виконанням міжнародних угод та конвенцій, а також сприяли задоволенню законних вимог іноземних громадян на території УСРР. НКЗС РСФРР, який діяв згідно власного «Положення» про наркомат від 15 червня 1921 р. [17], захищав економічні та політичні справи республіки, видавав «російські закордонні паспорти», візував паспорти іноземних громадян. Отже УСРР та РСФРР були суб'єктами міжнародних відносин, мали міждержавні інтереси. Наприклад, зовнішні політичне і торгівельне відомства та ДПУ РСФРР, обговоривши питання паспортно-візового контролю 23 грудня 1922 р., вимагали від консульств обов'язкового візування паспортів, визначення конкретних міст для відвідування іноземцями, встановлення терміну перебування згідно візи, реєстрації паспортів в органах міліції протягом двох діб від часу прибуття до країни [18].

В Україні також функціонувала самодіяльна система паспортно-візового конт-ролю, юридичними підвалинами якої слугували нормативно-правові акти державних органів влади - ВУЦВКу, Раднаркому УСРР, НКЗС УСРР. Порядок видачі диплома-тичних і службових паспортів для українських громадян та візування національних паспортів іноземців встановлювали відповідні постанови: «Про порядок видачі дипло-матичних паспортів» 1 жовтня 1921 р. [19], Положення «Про чужоземців в УСРР та про порядок придбання і втрати прав українського громадянства» від 28 березня 1922 р. [20], «Про виїзд закордон громадян УСРР та іноземців» від 7 липня 1922 р. [21]. Іноземці, які приїздили до України, обов'язково повинні були мати націо-нальний паспорт з візою українського дипломатичного представництва за кордоном. Їх наявність дозволяла отримати вид на проживання в УСРР, але терміном, зазначеним у візі. Процедура повернення іноземців на батьківщину дещо ускладнювалася, тому що з'являлися бюрократичні перепони. Іноземний громадянин повинен був надати наступні документи: довідку з місця службової діяльності в УСРР, фінвідділу та комунгоспу про відсутність державних і комунальних боргів, райвідділу міліції про поведінку і благонадійність, національний паспорт та форму-дозвіл на проживання. Якщо термін візи виявився за давним, то її необхідно було продовжити і заново отримати. Для поїздки іноземця з УСРР до РСФРР також необхідно було мати дозвіл, тобто діяла система паспортного і візового контролю за пересуванням.

Оформлення паспорта візи було платним, крім службових паспортів та документів для біженців, репатріантів, військовополонених. 14 березня 1922 р. Рад-нарком УСРР встановив єдиний тариф консульських стягнень, які сплачували іноземці консульським відділам повпредств [22]. За візу, яка дозволяла в'їзд в Україну, іноземні громадяни вносили 15 крб. золотом [23], що становило близько 8 доларів США [24]. Виконання організаційно-технічних питань, навіть оформлення візи із внесенням відповідного візового збору, не гарантували її власниками права перетину радянського кордону. Дипломатичні представництва відслідковували контингент бажаючих приї-хати в Україну, особливо серед колишніх підданих УНР та їх політичних діячів. Так, 16 серпня 1921 р. М. Левицький інформував Х. Раковського про те, що «група Грушев-ського» у Відні не раз зверталася з проханням про повернення в Україну. Дипломат і політичний аналітик вважав недоцільним групове повернення колишніх есерів, щоб унеможливити «демагогію про їх правильний погляд на революцію» [25]. Однак, зважаючи на політичні настрої за кордоном, М. Левицький висловив власну думку: «Вам на місці краще видно як з ними вчинити, - наголосив він, - але дозволити їм повернутися на Україну необхідно, позаяк в іншому випадку це засвідчило б те, що ми виступаємо проти українців, і дало б переваги в руки петлюрівської агітації» [26]. У грудні 1921 р. Д.З. Мануїльський радив Ю. Коцюбинському, В. Ауссему, М. Левиць-кому, О. Шумському максимально використовувати «зміновіхівські настрої серед еміграції для створення групи із колишніх українських діячів, що виступають на захист радянської України», але повернення в Україну «затримувати до повного їх використання закордоном» [27]. Близько третини «колишніх петлюрівців» із так званої військово-політичної діаспори, а до них зараховували не лише вояків армії УНР, а також українську інтелігенцію, членів українських політичних партій, виїхали в УСРР. Кожен проходив не лише через паспортно-візовий та митний контроль, а також через ідеологічну фільтрацію.

Майже кожну паспортну справу іноземців та колишніх підданих Російської імперії і УНР переглядав іноземний відділ ДПУ УСРР. Наприклад, 4 квітня 1922 р. Особливий відділ ДПУ УСРР інформував НКЗС УСРР про необхідність обов'язкового узгодження з іноземним відділом питань про надання віз іноземним громадянам [28]. Зазначу, що органи ДПУ УСРР керувалися українським законодавством про особливості паспортно-візового контролю, відхиляли пропозиції ДПУ РСФРР щодо їхнього порядку перетину кордону іноземцями [29]. Чекисти стежили за політичною безпекою, тому ретельно вивчали кожну справу трудового мігранта, туриста, службовця, іноземного дипломата, звичайного громадянина, які перетинали радянський кордон з обох боків. Це стосувалося галичанина М.І. Могильницького, імігранта з Америки М.Я. Шапіро, які виявили намір приїхати в Україну для постійного проживання [30]. Інколи візовими справами займалися перші номенклатурні особи Наркомату закордонних справ УСРР. Так, В.І. Яковлев просив 5 вересня 1922 р. повпреда УСРР в Берліні видати візу громадянину США В.П. Нейфельду для службової поїздки в Україну [31]. Подібних особистих прохань було чимало, які стосувалися іноземних громадян, а ще більше українських посадовців, службових відряджень, тобто діяло своєрідне радянське «телефонне право». Однак оформлення візи відбувалося за усталеною процедурою.

Наявність візи і позначки у паспорті про перетин іноземцем радянського кордону легалізували його перебування в Україні. Для оформлення фактичного і юридичного статусу гостя, трудового мігранта, західного інженера і кваліфікованого робітника, які приїздили в Україну на тривалий час, але в термін згідно візи, іноземці повинні були здійснити ще одну бюрократичну процедуру – отримати вид на проживання. Він був функціональною легалізацією іноземних громадян та підданих тієї чи іншої країни в УСРР, тому що тимчасова радянська «прописка» вимагала дотримання цілої процедури.

Регулятивні повноваження та функції щодо перебування іноземних громадян в Україні, після завершення процедури візового контролю і перетину кордону, переходили від НКЗС УСРР та НКВС УСРР. Внутрішніми справами займався адміністративно-організаційний та іноземний відділи НКВС УСРР. Так, у циркулярі №2 від 21 червня 1921 р. наголошувалося, що ніякі мандати, посвідчення, довідки іноземних представництв в УСРР, видані їхнім громадянам, не є дійсними без відповідної візи НКЗС УСРР, а документ без візи не давав право на придбання залізничного квитка для проїзду територією України [32]. У червні 1922 р., тобто рік поспіль від перших циркулярів щодо впорядкування внутрішньої міграції іноземців, адмінвідділ НКВС УСРР звітував про системне налагодження роботи центрального апарату іноземного відділу, тому пропонував організувати роботу на місцях. Зверталася увага на анкетний облік іноземців, оформлення паспортних листів, реєстрацію. 5 серпня 1922 р. нарком внутрішніх справ УСРР В.М. Манцев видав циркуляр №174. «Іноземець, який прибуває на територію УСРР з документом на якому є віза закордонного уповноваженого представництва УСРР, - наголошувалося у циркулярі, - подає цей документ до губуправи за місцем обраного ним місцепроживання та отримує звідти без звернення до НКВС паспортного листа» [33]. Децентралізація обліку місць проживання іноземців, яка, на перший погляд, була виписана циркуляром №174, свідчила про розподіл функцій та повноважень органів внутрішніх справ, які здійснювали системний паспортно-візовий нагляд за кожним «чужоземцем».

У 1921 - 1922 рр. була закладена нормативно-правова база для внутрішнього оформлення статусу тимчасового проживання, відтак трудової та професійно-службової діяльності іноземних громадян. Саме тоді з'явилися спеціальні внутрішні «Інструкції про видачу виду на проживання іноземно-підданих громадян», у яких змінювалися, але не суттєво, деякі положення та назва ключового терміну - «іноземно-підданих» на «іноземців». Одна з перших таких «інструкцій» почала діяти у травні 1921 р., згідно якої видачею «іноземцям українського виду на проживання» займалися спеціальні відділи губвиконкомів за сприяння повітових відділів. Останні виявляли іноземців, заповнювали анкети, реєстраційні картки і видавали тимчасові посвідчення, але на підставі наявних документів (національний паспорт з візою, дві фотографії тощо), отримували комісійні збори. Анкети направляли до губвиконкому, а реєстраційні картки залишалися у повітовому відділі. Вид

(дозвіл) на проживання могли отримувати: окрема родина, чоловік, дружина, діти віком понад 16 років. Термін дії цього документа тривав до одного року [34], а згодом його поновлювали згідно визначеної процедури.

14 травня 1921 р. з'явилася «Інструкція про видачу видів на проживання іноземним громадянам УСРР» за №1079, яка конкретизувала попередні нормативні документи НКВС УСРР. «Усі громадяни іноземних держав, які проживають постійно або тимчасово на території УСРР, - зазначалося у документі, - зобов'язані мати встановлений вид на проживання для іноземців, згідно форми № 1» [35]. В «Інструкції» підкреслювалася обов'язковість звернення іноземців за реєстрацією до органів внутрішніх справ не пізніше місяці після отримання візи на прикордонному пункті, а також необхідність подання заяви для отримання виду на проживання. Його видавали на шість місяців, але могли продовжувати кожен раз на три місяці. Іноземці здавали паспорти до повітових відділів внутрішніх справ, а натомість отримували тимчасове посвідчення за формою № 2 терміном дії 2 місяці. Її мав замінити вид на проживання за формою № 1. Іноземні піддані, які не мали національних паспортів, але проживали на території УСРР з перспективою оптації громадянства, також отримували форму № 2. Залишаючи Україну, вони отримували національні паспорти в обмін на форму № 1.

9 червня 1922 р. НКВС УСРР видав «Інструкцію про видачу видів на проживання іноземців» [36], яка увібрала положення попередніх нормативних документів, але розширила порядок і процедуру доведення іноземного громадянства. Доказом громадянства і підданства слугували документи, видані до 1917 р., а також після революції, але українськими та російськими органами влади, навіть посвідчення про вихід із громадянства, службові документи, записка повноважних громадян УСРР про особу. Громадянами Польщі вважалися особи, які мали національні паспорти з візами дипломатичних установ УСРР, а вихідці із Галичини та Верхньої Сілезії визнавалися іноземцями – громадянами тих держав, у підданстві яких вони раніше перебували. Іноземцями не вважалися громадяни держав, відтак і не отримували вид на проживання, які виникли на уламках колишньої Російської імперії, угоди з якими ще не були ратифіковані в УСРР.

Чергова «інструкція» зобов'язувала іноземців перереєструвати паспорти у домових комітетах та засвідчити особу в органах міліції, відтак Швондер із «Собачого серця» М. Булгакова був номенклатурною одиницею, а не вигаданим персонажем. Перереєстрація розпочиналася з 15 червня 1922 р., тому виявлення іноземців за їх місцем проживання набувало ознак кампанії, яку частково висвітлив видатний письменник. Законопослушні іноземці, які реєструвалися і здавали національні паспорти «управдомам», отримували натомість форму № 1, яка називалася - «Паспортовий лист». Він мав дату видачі, назву установи, яка видала документ на підставі паспортної книжки, а також біографічні дані власника: прізвище, рік народження, професія, родинний стан, відношення до військової служби, громадянство і соціальне походження. А форма № 2 вважалася «Тимчасовим посвідченням», яке діяло на час виготовлення «українського паспортного листа на проживання», тобто форми № 1. Обидва документи слугували «посвідкою особи», але вирізнялися юридичним статусом – тимчасовозобов'язаним і особою з правом на проживання.

Одночасно із зазначеними формами, які здійснювали функцію паспортного контролю за іноземцями, діяла і форма № 3 - «Анкета іноземця». Вона вирізнялася окремими пунктами та позиціями, вимагала від власника правдивої відповіді на питання: прізвище, рік народження, громадянство, підданство, посада, місце проживання, дату і місце видачі паспорта, візу українського посольства або консульського відділу, заняття на батьківщині, мета поїздки в Україну, професія, освіта, заняття батьків, наявність родичів і знайомих в УСРР. Ця форма видавалася за наявності залізничного квитка про прибуття в Україну, а не лише паспорта. 22 вересня 1922 р. циркуляр №211 НКВС УСРР заборонив органам робітничо-селянської міліції видачу дозволів на проживання, підпорядкувавши ці повноваження іноземним відділам губуправлінь внутрішніх органів [37]. 23 січня 1923 р. РНК УСРР скасував дію постанови 7 липня 1922 р., відтак уповноважив НКВС УСРР видавати громадянам України закордонні паспорти, а також «накладати візи на національні

паспорти чужоземців» [38]. Дипломатичні, службові паспорти УСРР та візування національних паспортів «членів і співробітників чужоземних місій і делегацій покладається на Народній Комісаріат Справ Закордонних». 15 червня 1923 р. РНК УСРР ліквідував Бюро віз при НКВС УСРР [39], тому що відбувалося згорання повноважень уряду УСРР на самостійне здійснення міжнародних відносин.

Проголошення унітарної держави, якою став СРСР 30 грудня 1922 р., та її конституційне оформлення 13 липня 1923 р., означали радикальне згорання міжна-родної суб'єктності УСРР, яка і без того обмежувалася втручанням центральних органів. ЦВК СРСР, як легітимний юридично-правовий орган, одразу поширив дію декретів і постанов ВЦВК РСФРР на території союзної держави, які стосувалися дого-вірних принципів між республіками, погоджених договором 30 грудня 1922 р. [40]. 2 лютого 1923 р. відбулося спеціальне засідання міжурядової комісії з вироблення положення про об'єднані наркомати, у роботі якої брав участь Х. Раковський. Обгово-рюючи Положення про НКЗС СРСР, українська сторона пропонувала персонального представника від УСРР, а також збереження за Україною права мати «дипломатичних агентів», виступати на міжнародній арені «поза союзом» через дипломатичні представ-ництва [41]. Наявність представника УСРР в колегії НКЗС СРСР обґрунтовувалася необхідністю оперативного вирішення міжнародних питань, які стосувалися України. Наприклад, ВУЦВК оголосив амністію колишнім петлюрівцям у квітні 1923 р., однак узгодження остаточного тексту затримувалося у Москві, а його публікація в Україні викликала обурення союзної партійної номенклатури. Висловлювалася ідея та пропо-зиція про делегування кандидатури до повпредства, яке б захищало політичні інтереси України на Балканах та в Польщі, Чехословаччині, Австрії. Це були лише пропозиції, а також прагнення зберегти відносну суверенність УСРР у міжнародних відносинах.

У липні – серпні 1923 р. НКВС УСРР і ДПУ УСРР видали спільну «Інстру-кцію» стосовно порядку видачі закордонних паспортів і дозволів на виїзд за кордон. Видача паспортів, якою займався НКВС, відбувалася з обов'язковою резолюцією ДПУ, крім паспортів вищої категорії партійно-радянської номенклатури, а решта громадян, іноземці також, мали надсилати заяви на отримання службових паспортів та віз до органів ДПУ УСРР, чекаючи відповіді протягом двох діб [42]. Зазначені республі-канські наркомати мали повноваження на здійснення внутрішньої політики і регулювання міграційних процесів, але і вони стали залежними після впровадження політично-функціонального інституту уповноважених від союзних органів влади.

13 липня 1923 р. Х. Раковський надіслав до європейських країн, з якими УСРР мала міждержавні договори, текст телеграми, у якій констатував факт обмеження суверенітету УСРР на міжнародній арені, позаяк усі важливі функції передано НКЗС СРСР [43]. Компетенція Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні була обговорена та ухвалена на засіданні спеціальної урядової комісії 20 липня 1923 р. Він займався видачею віз іноземцям за дипломатичними і службовими паспортами, а також відповідними паспортами для громадян УСРР. Діяльність повноважних представництв УСРР за кордоном мала припинити своє функціонування не пізніше 5 серпня, а відкриття подібних посольств на території радянських республік здійснювалося з дозволу НКЗС СРСР [44]. За візу громадяни радянської держави сплачували 3 крб., іноземці 10 крб., однак Україна втратила право на видачу віз дипломатам, службовцям, керівникам місій. Подібні повноваження зосереджувалися в апараті Уповноваженого зовнішньополітичного відомства СРСР.

Автономне право паспортного контролю на стадії оформлення документів залишалось за НКВС УСРР, але стосовно закордонних паспортів приватних осіб. Для надання візи радянським службовцям, які виїздили за кордон, Уповноважений союз-ного відомства звертався до іноземних представництв з відповідними пропозиціями. На території УСРР у жовтні 1924 р. працювали: генконсул Греції І. Жозеф, консул Німеччини у Києві С. Вернер, у Харкові генконсул З. Гай, в Одесі Ф. Фассель, генконсул Італії в Одесі Галанні-де-Саббіоне, у Харкові Р. Тубіно, генконсул Польщі у Харкові М. Свірський [45]. Вони відповідали на відповідні прохання представників союзного наркомату закордонних справ, але мали стосунки із урядом УСРР, якщо виникало питання про видачу закордонних

паспортів для громадян, які шляхом оптації здобули національне громадянство інших країн, а також мали ускладнення з отриманням дозволу на проживання в Україні. ВУЦВК, як законодавчий орган республіки, залишив за собою право прийняття «чужоземних громадян» у громадянство УСРР, якщо вони проживали на її території, а поза республікою через процедуру звернень відповідних дипло-матичних представництв СРСР за кордоном. Документами, які б засвідчували особу, яка виявила бажання стати громадянином України, були націо-нальний паспорт, вид на проживання, довідка від судових органів про судимість чи її відсутність, відомості про майновий стан. Отже, виходячи із постанови ВУЦВКу «Про українське громадянство й про чужоземців в УСРР» від 13 травня 1926 р. [46], іноземці, які перебували на території України, або ставали ним, позбувшись грома-дянства УСРР, були об'єктом паспортного контролю внутрішніх органів влади. Зовнішні політична і консульська служби, які обслуговували іноземних громадян за межами республіки, підпорядковувалися винятково НКЗС СРСР та його установам. 14 січня 1927 р. ЦВК та РНК СРСР затвердив «Положення про дипломатичні і консу-льські представництва іноземних держав на території СРСР», яким скасував практику узгодження консулів з республіканськими урядами, однак у виняткових випадках радився з ними [47]. Акредитація консульств відбувалася через подання вірчих грамот ЦВК СРСР, НКЗС СРСР, а не відповідні органи влади в УСРР, тому Г.І. Петровський вважав таку практику порушенням норм союзної конституції [48].

Концентрація зовнішньополітичних функцій апаратом НКЗС СРСР обмежила суверенні права республіканського уряду, однак він залишався суб'єктом регулювання міграції іноземних громадян на території України. Якщо у 1921 – 1923 рр. НКЗС УСРР та його закордонні представництва здійснювали зовнішній і внутрішній паспортно-візовий контроль, то протягом 1924-1929 рр. довелося обмежитись реєстрацією іно-земців, оформленням документів на право їх перебування і проживання в УСРР. Інтен-сивність роботи владних структур упродовж другої половини 1920-х рр., які займалися закордонними справами та міграцією іноземців, порівняно з попередніми роками, зменшилася. На початку 1920-х рр. доводилося вирішувати проблему біженців, тому візували цей соціально і національно строкатий елемент цілими «ешелонними спис-ками». Наприклад, за червень - грудень 1922 р. виявили 82 тис. біженців, з яких 19 тис. «викреслили», тобто перевели до іншої категорії мігрантів, а 62 тис. «завізували» [49]. До списків репатріантів, військовополонених потрапляли сотні громадян сусідніх європейських країн, потягами з якими рухалися у напрямку Здолбунова, Кривина, а також південних портів. Відбувалося упорядкування соціально-гуманітарної ситуації, яка виникла після завершення Першої світової війни та військово-громадянського протистояння. Мирним вирішенням соціальних проблем займалися репатріаційні місії, які з'ясовували національність, громадянство, підданство, користуючись документами різного рівня. Однак обмін полоненими та біженцями мав хронологічні межі, встанов-лені відповідними міжнародними угодами та конвенціями, за якими починали діяти цивільні і загальногромадянські принципи, що підлягали жорсткому паспортно-візовому контролю країн.

Іноземці, тобто власники національних паспортів та віз і піддані з тимчасовими посвідченнями, підлягали реєстрації та обліку органів НКВС УСРР. Кількість іноземців на території УСРР, судячи із списків реєстрації окрвиконкомаами, не зменшу-валася, хоча порівняно з початком 1920-х рр. була меншою у рази. Станом на червень 1924 р. було виявлено 272 особи, які нелегально перейшли кордон, але добровільно з'явилися на реєстрацію в якості біженців. Вони мали статус іноземних підданих, хоча їх вважали «перебіжчиками». Наприклад, до Полтавщини потрапили 199 «перебіж-чиків» із Галичини, а на території Харківської губернії у вересні 1924 р. зареєстру-валося 560 іноземних підданих осіб [50]. Вони приїхали з різних країн: Греції, Франції, Англії, Німеччини, Швейцарії, Італії, Румунії, США, Литви, Латвії, Естонії, Югославії, Чехії, Швеції, Сербії, Данії, Болгарії, Персії, Китаю, Близького Сходу, Туреччини. Дві третини мігрантів становили вихідці із Австрії і Туреччини. Десятки іноземців, а списки реєстрації були поіменними, отримували вид на проживання, тобто форму №2. Зокрема, на Чернігівщині – 70 осіб, на Волині – 36 іноземців.

Легалізація іноземних громадян відбувалася організовано на підставі чинного законодавства, розробленого урядом УСРР у попередні роки. Наприклад, 5 лютого 1927 р. адмінвідділ НКВС УСРР дозволив Глухівському окрадмінвідділу видати М.І. Дісиненку «посвідку на перебування по формі № 2, зазначивши в графі «громадянство» - «уроженець Галичини» [51]. Його статус встановлювали норма-тивно-правові акти УСРР («Інструкції» НКВС стосовно виду на проживання, пос-танова 13 травня 1926 р. про громадянство), тобто внутрішні республіканські закони. Чимало галичан залишилося на території радянської України (до і після 1918 р.), тому їх вважали іноземними підданими, але вагалися щодо визначення національного гро-мадянства – Польщі чи Галичини. У лютому 1927 р. адмінвідділ НКВС УСРР надіслав до Могилівського окрвиконкому, у якому часто розглядалися подібні колізії стосовно громадянства, пояснення. «Для встановлення чужоземного громадянства осіб, що не мають нацдокументів – наголошувалося в обіжнику, - треба навести справки і якщо в результаті наведення справок встановлено, що зазначені особи були чужоземними громадянами і не прийняли українського громадянства раніш через губвиконком, а тепер окрвиконком, або ВУЦВК, то треба їм видати посвідку на перебування по формі №2» [52]. «Чужоземцями» вважалися усі ті особи, які до 1917 р. не були підданими Російської імперії і не прийняли радянського громадянства, навіть за наявності документів про перебування у Червоній армії. Адмінвідділ НКВС УСРР, пояснюючи 3 березня 1927 р. Черкаському окрвідділу дію статті 1 «Положення про посвідки на перебування чужоземців» від 1 грудня 1925 р., зазначив дві принципові обставини, які зумовлювали статус перебування іноземців в УСРР: форма № 1 за наявності національного паспорта і форма № 2 за будь-якого іншого посвідчення особи. Наприклад, громадянинові Німеччини Г.Г. Енгелю, який жив і працював у Маріуполі, видали форму № 1 на перебування в УСРР, тому що мав національний паспорт, виданий «германським консулом у Харкові». В Артемівській окрузі протягом 1925 р. видали 277 посвідчень за формою № 1, а 649 іноземним підданим за формою № 2 [53]. Посвідчення за цими двома формами виконували функцію паспорта, тому до них ставились відповідально. Якщо особа загубила форму № 1 чи № 2, то мала письмово оголосити про це в газеті.

Повсякденні міграційні справи вимагали від органів влади швидкого реагування, але у межах чинного законодавства. Так, 16 серпня 1928 р. НКВС РСФРР, тобто наркомат іншої республіки, інформував ДПУ УСРР про деякі зміни режиму виїзду іно-земних громадян за межі радянської країни. Якщо особа їхала за кордон в особистих справах та емігрувала, то в паспорті зазначалося: «відправляється за межі СРСР», але без уточнення країни [54]. Зносини з іноземними консульствами здійснювалися через інститут Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні, але згідно обіжника НКВС УСРР № 52 від 10 жовтня 1925 р. мав право і начальник окрадмінвідділу та інспектор «чужо-земних справ НКВС». Ситуативні колізії вимагали їх оперативного вирішення, тому органи внутрішніх справ мали виняткові повноваження організаційно-технічного спрямування. Друга половина 1920-х рр., особливо протягом 1929 р., пожвавилися міграційні потоки в Україну галичан, біженців з Румунії, Туреччини, відтак дово-дилосся оперативно реагувати. Виникали несподівані соціально-гуманітарні питання. Наприклад, у серпні 1929 р. уряд Франції через дипломатичні представництва звер-нувся до РНК УСРР за організаційною допомогою стосовно перевезення праху французьких громадян, які загинули в Україні у 1917 – 1920 рр. Виникали повсякденні турботи, пов'язані із сімейно-шлюбними справами, коли необхідно було вносити зміни до національних паспортів, визначатися із громадянством УСРР тих чи інших осіб.

Діяльність паспортних столів і внутрішньої служби для обслуговування іноземних громадян в УСРР наприкінці 1920-х рр. була активною, які виконували обліково-реєстраційні та наглядово-контрольні функції, взаємодіяли з органами ДПУ УСРР. Доводилося мати справу із кількома тисячами іноземців, які приїздили індивідуально, але набували ознак масового явища. У жовтні 1929 р., використовуючи поіменні списки зареєстрованих іноземних підданих в УСРР, налічувалося близько 17 тисяч осіб [55]. Цифри постійно змінювалися, тому що в Україну прибували кілька сотень іноземних громадян щомісяця, а також виїздили за її межі. Так, у 1928/29 р. на тери-торії Київщини перебувало

2257 іноземних підданих, на Харківщині 2216, Дніпро-петровщини 1108, Херсонщини 329, Мелітопольщини 228, Маріупольщини 612, Сталінщини 1671, Одещини 2751 особа [56]. Серед 2216 іноземних підданих, які приїхали до Харківщини, робітники становили 336, селяни 81, службовці 205, особи вільних професій 433, концесіонери 243, а решта «нетрудова міграція». Одеський окрвиконком повідомляв НКВС УСРР про те, що наприкінці грудня 1929 р. було зареєстровано 1384 особи, які «заявляють себе чужоземцями» (румуни, турки, шведи, греки, болгары, австрійці, литовці, англійці, американці, іспанці, албанці, перси, швейцарці). На Київщині 1 січня 1930 р. було виписано 4221 посвідчення на тимчасове перебування іноземних громадян, з них 1918 за формою №1 і 2303 за формою №2 [57]. Більшість становили колишні військовополонені австрійської армії, але піддані Польщі, Чехословаччини та інших країн. Вони не мали національних паспортів, тому отримували форму №2 на перебування в УСРР. За січень 1926 – 1928 р. видали 620 подібних посвідчень, однак від них не надійшло національних паспортів, тому статус «тимчасовозобов'язаних» залишався, створюючи певну соціальну проблему в Україні. З 1 січня 1929 р. до 1 січня 1930 р. на Київщині видали 318 посвідчень за формою №2, з яких 116 галичанам, 37 полякам, 41 австрійцям, 50 чехам. Спостерігалася тенденція уникнення реєстрації, тому органи внутрішніх справ займалися їх виявленням – «доміліціюванням». На території Шепетівської, Харківської, Сталінської, Лубенської, Волинської та інших округ УСРР знаходилися десятки і сотні осіб, які проживали і працювали протягом двох років за формою №2. Наприклад, 1 січня 1930 р. на території Сталінської округи перебувало 1708 іноземних підданих, з яких форму №1 мали 770, форму №2 938 осіб (80 громадяни Австрії, 165 - Польщі, 307 - Персії, 223 - Німеччини, 320 - Китаю, 269 - Болгарії, 3 - Кореї) [58]. Їх постійно виявляли органи міліції, ставили на облік, зобов'язували визначитися із статусом громадянства та видом на перебування в УСРР. На Луганщині перебувало 553 іноземних підданих, з яких 104 за формою №1, а за формою №2 418 осіб, які зареєстровані терміном на 2 роки проживання. Отже, судячи із кількості іноземних підданих, які мали статус легальних мігрантів, тому що оформили відповідний вид на перебування, в УСРР функціонувала неорганізована національна діаспора, хоча гуртування за етнічними, духовними та ментальними ознаками проявлялося, проте не дуже виразно. Цифри про «доміліціювання» іноземних підданих, тобто виявлення та взяття їх на облік, засвідчують своєрідний екстериторіальний феномен функціонування іноземної громади в Україні.

Отже, проаналізувавши радянську нормативно-правову базу щодо регулювання паспортно-візового контролю в УСРР 1920-х рр., зазначу дві виразних відмінності інституційного значення. Перша стосується 1921-1923 рр., коли уряд УСРР був суб'єктом міжнародних відносин, відтак здійснював контроль над оформленням дипломатичних, службових паспортів та їх візуванням з обох боків радянського кордону: через повпредставництва УСРР у європейських країнах та апарат НКЗС УСРР, НКВС УСРР і навіть ДПУ УСРР. Раднарком УСРР та ВУЦВК, незважаючи на формальну дію так званих об'єднаних наркоматів в Україні, заклали тоді нормативну і правову основу для формування української радянської системи паспортного контролю, яка частково дублювала зразки РСФРР, але мали організаційно-функціональні ознаки самостійності.

У 1924-1929 рр. уряд УСРР, підпорядковуючись союзному уряду, втратив суверенність суб'єкта міжнародних відносин, тому видача дипломатичних і службових паспортів, отримання вірчих грамот, відкриття дипломатичних місій іноземних держав тощо переходили до Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні. Намагання республіканського номенклатури зберегти елементи самостійного представництва за кордоном українських республіканських дипломатичних були відхилені союзним урядом. В Україні була збережена система внутрішнього паспортного контролю за перебуванням іноземців, яка була закладена ще у 1921-1922 рр., тобто надання органами НКВС УСРР дозволу на перебування та проживання за формою №1 та формою №2. Адмінвідділ НКВС УСРР та його місцеві підрозділи займалися обліком та реєстрацією іноземців в Україні, навіть мали право видавати посвідчення на тимчасове їх проживання, яке інколи тривало кілька років поспіль.

Внутрішні закордонні паспорти також належали до компетенції НКВС УСРР, але іноземними візами займалися працівники НКЗС СРСР.

Контингент іноземних підданих в Україні вирізнявся національним представництвом та соціально-етнічним походженням, політичними та економічними обставинами. У будь-яких випадках влада здійснювала паспортний контроль та виявлення статусу громадянина за посвідченнями особи. Існували об'єктивні і суб'єктивні фактори, зумовлені соціально-гуманітарною ситуацією післявоєнної доби, коли виникло питання мирного врегулювання долі військовополонених та біженців, репатріантів. Проблема не була завершена упродовж 1921-1924 рр., хоча були відповідні міжнародні угоди і діяли репатріаційні місії. Значна частина іноземних підданих, серед яких були і колишні полонені та біженці, отримала вид на проживання та залишалася в Україні протягом кількох років. Протягом другої половини 1920-х рр. активізувалися нові джерела соціально-професійної міграції в Україну, спостерігалися масові явища так званих «перебіжчиків» із окремих європейських держав, тому функціонування системи паспортного контролю виявилось життєвою необхідністю, а не лише елементом ідеологічної фільтрації радянського політичного режиму.

1. *Иоффе А.* Советско-британские договоры // Большевик. - 1924. - №14. - С. 64-77; История дипломатии. Том второй. Дипломатия в новое время (1872 - 1919 гг.) / Под ред. В.П.Потемкина / Состав. проф. В.М.Хвостов и проф. И.И.Минц. - М., Л.: Госполитиздат, 1945. - 423 с.; *Сухоруков С.Р.* Западноевропейская буржуазная историография советско-германских отношений 1917 - 1923 / С.Р.Сухоруков. - М.: Наука, 1976. - 229 с.; *Давыдов О.И.* Советско-французские отношения 1924 - 1939 гг. в советской и французской историографии: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук по спец.: 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического исследования» / О.И.Давыдов. - Ленинград, 1982. - 23 с.
2. *Бабенко О.В.* Польско-советские отношения в 1924 - 1928 гг.: От противостояния к сотрудничеству / О.В.Бабенко, МГУ им. М.В.Ломоносова. - М., 2007. - 224 с.; *Кривець Н.В.* Українсько-німецькі відносини у 1918 - 1933 рр.: історіографія проблеми // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць / Відп. ред. С.В.Віднянський. - К., 2006. - С. 453 - 465; *Гетьманчук М.П.* Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920 - 1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. іст. наук по спец.: 07.00.02 «Всесвітня історія» / М.П.Гетьманчук. - Львів, 2004. - 34 с.
3. *Кабанов В.І.* Виробничо-технічні зв'язки України і Німеччини в 1922 - 1932 рр.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. по спец.: 07.00.02. - історія України / В.І.Кабанов. - Дніпропетровськ, 1994. - 17 с.; *Муляр І.Ю.* Українсько-польські культурні зв'язки в 20 - 30-х роках ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. по спец.: 07.00.03 «Загальна історія» / І.Ю.Муляр. - К., 1993. - 17 с.; *Кротюк С.Ф.* Культурні зв'язки України і Веймарської Німеччини (1921 - 1932 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. по спец.: 07.00.03 - «Загальна історія» / С.Ф.Кротюк. - К., 1993. - 18 с.
4. *Даниленко О.В.* Відносини Української СРР з європейськими країнами (1920-ті роки): монографія / О.В.Даниленко. - К., 2011. - 354 с.
5. Збірник законень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ України). - 1923. - №44. - Арт. 559.
6. ЗУ України. - 1922. - №31. - Арт. 482.
7. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (СУ Украины). - 1921. - №8. - Ст. 233.
8. ЗУ України. - 1922. - №23. - Арт. 384.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 17.
10. Там само. - Ф. 5. - Оп. 5. - Спр. 11. - Арк. 9.
11. ЗУ України. - 1922. - №43. - Арт. 628.
12. ЦДАВО України. - Ф. 5. - Оп. 5. - Спр. 11. - Арк. 10.
13. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 75. - Арк. 4.
14. *Конт Франсис.* Революция и дипломатия. Документальная повесть о Христиане Раковском / Ф.Конт. - М.: «Международные отношения», 1991. - 384 с.; *Волковинський В.М.* Християн Раковський. Політичний портрет / Волковинський В.М., Кульчицький С.В. - К.: Політвидав України, 1990. - 266 с.
15. ЦДАВО України. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 15. - Арк. 5.
16. Там само. - Спр. 59. - Арк. 9.
17. Там само. - Арк. 26.
18. Там само. - Спр. 15. - Арк. 239.

19. СУ України. - 1921. - №20. - Ст. 567.
20. ЗУ України. - 1922. - №14. - Арт. 237.
21. ЗУ України. - 1922. - №29. - Арт. 459.
22. ЗУ України. - 1922. - №12. - Арт. 208.
23. ЦДАВО України. - Ф. 5. - Оп. 5. - Спр. 11. - Арк. 14.
24. Там само. - Ф. 16. - Оп. 1. - Спр. 101. - Арк. 94.
25. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 560. - Арк. 60.
26. Там само. - Арк. 61.
27. Там само. - Ф. 3692. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 16.
28. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 64. - Арк. 8.
29. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 64. - Арк. 32.
30. Там само. - Арк. 10.
31. Там само. - Спр. 75. - Арк. 49.
32. Там само. - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 513. - Арк. 1.
33. Там само. - Ф. 5. - Оп. 1. - Спр. 1009. - Арк. 22.
34. Там само. - Спр. 513. - Арк. 2.
35. Там само. - Арк. 6.
36. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 60. - Арк. 7.
37. Там само. - Арк. 9.
38. ЗУ України. - 1923. - №3. - Арт. 56.
39. ЗУ України. - 1923. - №24. - Арт. 358.
40. Вступление закона в силу // Право и жизнь. - 1925. - №4. - С. 4.
41. ЦДАВО України. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 56. - Арк. 27.
42. Там само. - Ф. 4. - Оп. 1. - Спр. 431. - Арк. 8, 12.
43. Там само. - Спр. 12. - Арк. 12.
44. Там само. - Спр. 15. - Арк. 115.
45. Там само. - Ф. 1. - Оп. 2. - Спр. 2265. - Арк. 1.
46. ЗУ України. - 1926. - №24 - 25. - Арт.204.
47. Собрание узаконений СССР. - 1927. - №5. - Ст. 48.
48. ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 3. - Спр. 122. - Арк. 127.
49. Там само. - Ф. 5. - Оп.1. - Спр. 1058. - Арк.34.
50. Там само. - Спр. 162. - Арк. 36 - 50.
51. Там само. - Спр. 192. - Арк. 95.
52. Там само. - Арк. 120.
53. Там само. - Арк. 20.
54. Там само. - Спр. 210. - Арк. 17.
55. Там само. - Спр. 235. - Арк. 43.
56. Там само. - Арк. 28 - 32.
57. Там само. - Арк. 203.
58. Там само. - Арк. 218.

References

1. *Ioffe A.* Sovetsko-britanskie dogovory // *Bolshevik*. - 1924. - №14. - S. 64-77; *Istoriia diplomatii*. Tom vtoroy. *Diplomatia v novoe vremia (1872 - 1919 gg.)* / Pod red. V.P.Potemkina / Sostav. prof. V.M.Hvostov i prof. I.I.Mints. - M., L.: Gospolitizdat, 1945. - 423 s.; *Suhorukov S.R.* Zapadnogermanskaia burzhuznaia istoriografiia sovetsko-germanskikh otnosheniy 1917 - 1923 / S.R.Suhorukov. - M.: Nauka, 1976. - 229 s.; *Davydov O.I.* Sovetsko-frantsuzskie otnosheniia 1924 - 1939 gg. v sovetskoy i frantsuzskoy istoriografii: avtoref. diss. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ist. nauk po spets.: 07.00.09 «Istoriografiia, istochnikovedenie i metody istoricheskogo issledovaniia» / O.I.Davydov. - Leningrad, 1982. - 23 s.
2. *Babenko O.V.* Polsko-sovetskie otnosheniia v 1924-1928 gg.: Ot protivostoianii k sotrudnichestvu / O.V.Babenko, MGU im. M.V.Lomonosova. - M., 2007. - 224 s.; *Krivets N.V.* Ukrainsko-nimetski vidnosyny u 1918 - 1933 rr.: istoriografiia problemy // *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: Naukovi poshuky i znahidki*. Zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. S.V.Vidnianskyi. - K., 2006. - S. 453-465; *Hetmanchuk M.P.* Ukrainske pytannia v radiansko-polskykh vidnosynakh 1920 - 1939 rr.: avtoref. dis. na zdobuttia naukovooho stupenia dokt. ist. nauk po spets.: 07.00.02 «Vsesvitnia istoriia» / M.P.Hetmanchuk. - Lviv, 2004. - 34 s.
3. *Kabanov V.I.* Virobnicho-tehnichni zviazky Ukrainy i Nimechchyny v 1922 - 1932 rr.: avtoref. dis. na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ist. nauk. po spets.: 07.00.02. - istoriia Ukrainy / V.I.Kabanov. - Dnipropetrovsk, 1994. - 17 s.; *Muliar I.Yu.* Ukrainsko-polski kulturni zviazky v 20-30-h rokakh XX st.: avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. po spets.: 07.00.03 «Zahalna istoriia» / I.Yu.Muliar. -

-
- K., 1993. - 17 s.; *Krotiuk S.F.* Kulturni zviazky Ukrainy i Veimarskoi Nimechchyny (1921 - 1932 rr.): avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. po spets.: 07.00.03 - «Zahalna istoriia» / S.F.Krotiuk. - K., 1993. - 18 s.
4. *Danylenko O.V.* Vidnosyny Ukrainskoi SRR z yevropeiskymy krainamy (1920-ti roky): monohrafiia / O.V.Danylenko. - K., 2011. - 354 s.
  5. Zbirnyk uzakonen i rozporiadzhen robitnicho-selianskoho uriadu Ukrainy (ZU Ukrainy). - 1923. - №44. - Art. 559.
  6. ZU Ukrainy. - 1922. - №31. - Art. 482.
  7. Sobranie uzakoneniy i rasporiazheniy roboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy (SU Ukrainy). - 1921. - №8. - St. 233.
  8. ZU Ukrainy. - 1922. - №23. - Art. 384.
  9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). - F. 4. - Op. 1. - Spr. 559. - Ark. 17.
  10. Tam samo. - F. 5. - Op. 5. - Spr. 11. - Ark. 9.
  11. ZU Ukrainy. - 1922. - №43. - Art. 628.
  12. TsDAVO Ukrainy. - F. 5. - Op. 5. - Spr. 11. - Ark. 10.
  13. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 75. - Ark. 4.
  14. *Kont Fransis.* Revoliutsiia i diplomatiia. Dokumentalnaia povest o Khristiane Rakovskom / F.Kont. - M.: «Mezhdunarodne otosheniia», 1991. - 384 s.; *Volkovynskiy V.M.* Khristyian Rakovskiy. Politichnyi portret / Volkovynskiy V.M., Kulchitskiy S.V. - K.: Polityvdav Ukrainy, 1990. - 266 s.
  15. TsDAVO Ukrainy. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 15. - Ark. 5.
  16. Tam samo. - Spr. 59. - Ark. 9.
  17. Tam samo. - Ark. 26.
  18. Tam samo. - Spr. 15. - Ark. 239.
  19. SU Ukrainy. - 1921. - №20. - St. 567.
  20. ZU Ukrainy. - 1922. - №14. - Art. 237.
  21. ZU Ukrainy. - 1922. - №29. - Art. 459.
  22. ZU Ukrainy. - 1922. - №12. - Art. 208.
  23. TsDAVO Ukrainy. - F. 5. - Op. 5. - Spr. 11. - Ark. 14.
  24. Tam samo. - F. 16. - Op. 1. - Spr. 101. - Ark. 94.
  25. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 560. - Ark. 60.
  26. Tam samo. - Ark. 61.
  27. Tam samo. - F. 3692. - Op. 1. - Spr. 1. - Ark. 16.
  28. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 64. - Ark. 8.
  29. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 64. - Ark. 32.
  30. Tam samo. - Ark. 10.
  31. Tam samo. - Spr. 75. - Ark. 49.
  32. Tam samo. - F. 5. - Op. 1. - Spr. 513. - Ark. 1.
  33. Tam samo. - F. 5. - Op. 1. - Spr. 1009. - Ark. 22.
  34. Tam samo. - Spr. 513. - Ark. 2.
  35. Tam samo. - Ark. 6.
  36. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 60. - Ark. 7.
  37. Tam samo. - Ark. 9.
  38. ZU Ukrainy. - 1923. - №3. - Art. 56.
  39. ZU Ukrainy. - 1923. - №24. - Art. 358.
  40. Vstuplenie zakona v silu // Pravo i zhizn. - 1925. - №4. - S. 4.
  41. TsDAVO Ukrainy. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 56. - Ark. 27.
  42. Tam samo. - F. 4. - Op. 1. - Spr. 431. - Ark. 8, 12.
  43. Tam samo. - Spr. 12. - Ark. 12.
  44. Tam samo. - Spr. 15. - Ark. 115.
  45. Tam samo. - F. 1. - Op. 2. - Spr. 2265. - Ark. 1.
  46. ZU Ukrainy. - 1926. - №24 - 25. - Art. 204.
  47. Sobranie uzakoneniy SSSR. - 1927. - №5. - St. 48.
  48. TsDAVO Ukrainy. - F. 1. - Op. 3. - Spr. 122. - Ark. 127.
  49. Tam samo. - F. 5. - Op. 1. - Spr. 1058. - Ark. 34.
  50. Tam samo. - Spr. 162. - Ark. 36 - 50.
  51. Tam samo. - Spr. 192. - Ark. 95.

52. Tam samo. - Ark. 120.
53. Tam samo. - Ark. 20.
54. Tam samo. - Spr. 210. - Ark. 17.
55. Tam samo. - Spr. 235. - Ark. 43.
56. Tam samo. - Ark. 28 - 32.
57. Tam samo. - Ark. 203.
58. Tam samo. - Ark. 218.

Яременко В.В.

Функционирование системы паспортно-визового режима в УССР 1920-х гг.

В статье проанализированы постановления украинского советского правительства относительно паспортно-визового контроля, освещено его применение в 1921 - 1923 и 1924 - 1929 гг., показано роль и место дипломатических представительств УССР, иностранных государств в осуществлении паспортного и визового контроля, а также участие органов НКВД УССР в оформлении разрешений на жительство в Украине.

Ключевые слова: виза, паспорт, УССР, Украина, полномочное представительство, гражданство, национальный паспорт, государство, власть, иностранцы.

Yaremenko V.V.

Operation of the system of passport-visa regime in the USSR of 1920 s.

The historiography of the history of international relations USSR in the 1920s, although it has a certain tradition, but its independent Ukrainian discourse began to emerge in the early 1990s, and during the last two decades has built the scientific theory and methodological basis and their issue- theoretical priorities. Historians have focused on bilateral international relations, on the features of formation of the Ukrainian School of Diplomacy period UPR USSR, covering the activities of individual diplomats, Ukraine's participation in international affairs, but are limited to 1923, that authorized the loss of institutional status of the subject of foreign policy. Important aspects of the daily life of citizens – foreigners in the USSR and Ukrainian citizens in European countries become invisible due to the global challenges.

The article highlights the development and implementation of organizational and functional normative foundations of the passport and visa control in the USSR of the 1920s. They were supervised by Commissariat of Foreign Affairs of the USSR (the commissariat USSR), USSR People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD SSR) and SSR GPU and regulations and decrees were issued by Central Executive Committee of People's Commissars of USSR. Each governmental authority of Soviet Ukraine served inherent nomenclature function. The commissariat USSR gave diplomatic and service passports to USSR citizens, applied for visas for their foreign representative offices in Ukraine, and also studied the viewing of national passports of foreigners through the USSR embassy in Europe. It was denoted the participation of such Ukrainian diplomats as Rakovskiy, O.Shumskiy, V.Aussem, M.Levytskiy, Yu.Kotsyubynskiy, Ye.Terletskiy, D.Manuilskiy. The general public internal passports were issued by NKVD USSR, but without their sight.

The establishment of passport and visa control in the USSR, which meant not only checking for national documents and visas to foreigners Soviet embassy, but also mandatory registration of their residence. The paper shows the conditions and procedure for applying regulations to establish a residence of foreigners. There is also the list of documents for the issue of residence and type of accommodation by form 1 and form 2. The existence of form 1 indicated the issuing so-called "passport letter," that let ones to live in the USSR during one year, but with mandatory withdrawal of the national passport. Form 2 was given if ones has identification and written evidence USSR citizens. This document was temporary, it was extended every three months. The internal affairs – Administrative and Foreign Department of the NKVD USSR, local authorities Gubernia executive committee, engaged in temporary registration certificates of foreign citizens for living and working in the USSR.

Local police and GPU SSR, controlled the foreigner's location and accommodation. Registration or residence permit, which was begun in May 1921, had been executed by the end of 1920s by the NKVD USSR under the supervision of security officers according to the Soviet Ukrainian legal acts. Each foreign citizen who crossed the border, was to be registered, fill in a personal questionnaire – Form 3. They were kept in local government. Not only movement but also the search of foreigners and their relatives were controlled due to these questionnaires, if it is necessary and wanted foreigners to apply their relatives or friends.

It is proved that in 1921 – 1923 pp. USSR created its own regulatory framework for the establishment and functioning of the passport and visa control. The Government of the Republic concluded intergovernmental agreements signed and ratified international conventions concerning the passport regime of transit and border crossing Ukraine. It had a political and legal authority for registration of diplomatic passports to obtain credentials from foreign diplomats, providing conditions for their work in Ukraine (missions, consular, passport sight).

The constitutional design of a unitary state – Soviet Union, which occurred in July 1923, deprived the USSR in international relations, and Ukraine, as it is mentioned in the article, lost international sovereignty. Much of the authority including the right to issue visas to foreign citizens, opening diplomatic missions abroad and the permission of the formation of foreign consulates in the USSR – were transferred to the Commissioner the commissariat of the USSR. The desire of the Republican government to retain embassy abroad was rejected by union political leadership. Powers and rights on issuing permits to stay and residence of foreign nationals who crossed the Soviet border were kept in Ukraine.

In the late 1920s in the USSR, there were about 20 thousand foreigners, that was 3 – 4 times less in comparison with 1921 – in 1922. They were migrant workers, engineers, immigrants, tourists, refugees, even former prisoners of war who lived for years under the form 2, continuing it for next term. Passport and visa control was not only the functional attributes of the Soviet Ukrainian state, but also a required system of accounting, registration and regulation of migration processes.

Keywords: *visa, passport, USRR, Ukraine, plenipotentiary representative office, citizenship, national passport, state, power, foreigners.*

УДК 327.3:323.2"19"(477)

М.А. ЖУРБА

ХИМЕРИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ. ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ І ЗАРУБІЖНИЙ СВІТ (20-30 РР. ХХ СТ.)

У статті розглянуто ініційований та підтримуваний більшовицьким режимом пріоритетний для 20-30-х рр. ХХ ст. напрямок зв'язків організованого селянства України з громадськістю зарубіжжя, який передбачав участь сільських жителів УСРР в кампаніях міжнародної революційної солідарності.

Ключові слова: *громадські об'єднання, більшовицький режим, міжнародні зв'язки, селянство України, пропаганда.*

Феномен більшовизму виявив себе, насамперед, у встановленні диктаторського режиму, що офіційно репрезентував волю індустріального робітництва з відповідною ідеологією класового пролетарського інтернаціоналізму в країні, де класичних проле-тарів разом з кустарями було не більше 10% працездатного населення, а селяни стано-вили переважну його більшість. Стосовно України, яка традиційно вважалася аграр-ним регіоном колишньої Російської імперії, то питома вага селян напередодні жовтне-вого перевороту 1917 р. тут складала 73,5% усієї людності. Розруха в промисловості, продовольчі ускладнення змусили частину робітників під час громадянської війни залишити міста і повернутися до села, збільшивши кількість селян у 1920 році до 78,0%. Упродовж реконструктивного періоду робітники почали повертатися до міста, питома вага селянства почала зменшуватися з 76,37% у 1922 р. до 75,75% у 1929 році. [1, с. 17-18]. У 30-ті роки робітництво збільшило свою суспільну вагу – його пропорція зростає з 22% економічно активної людності в 1926 р. до 37% у 1939 р. При цьому слід пам'ятати, що головним соціальним джерелом поповнення рядів робітничого класу було знедолене селянство. Тікаючи від колективізації, приваблювані вищими житте-